

УДК 35.078:342.738

О.В. БОТВІНКІН, аспірант Національної академії Служби безпеки України

МІСЦЕ СПЕЦСЛУЖБИ В СИСТЕМІ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ В РАДЯНСЬКІ ЧАСИ ТА В НАШІ ДНІ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Анотація. *Аналізуються права, обов'язки спеціальних служб СРСР та України у сфері охорони державної таємниці, їх взаємовідносини з іншими суб'єктами системи охорони державної таємниці.*

Аннотация. *Анализируются права, обязанности специальных служб СССР и Украины в сфере охраны государственной тайны, их взаимоотношения с другими субъектами системы охраны государственной тайны.*

Summary. *The rights, obligations of special duties of the USSR and Ukraine in the sphere of protection of State secret, their relationships with other subjects of the State secret protection system have been analyzed.*

Ключові слова: державна таємниця, система охорони державної таємниці, спеціальні служби.

Серед реальних та потенційних загроз національній безпеці України в сфері державної безпеки законодавець визначає розвідувально-підривну діяльність іноземних спеціальних служб, загрозу посягань з боку окремих груп та осіб на економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України, а серед загроз в інформаційній сфері – розголошення інформації, яка становить державну та іншу передбачену законом таємницю, а також конфіденційної інформації, що є власністю держави або спрямована на забезпечення потреб та національних інтересів суспільства і держави [1].

Про актуальність названих загроз свідчить високий рівень зацікавленості іноземних спецслужб в отриманні інформації щодо закритих об'єктів та секретної інформації України, про що повідомив Голова Служби безпеки України [2]. В якості конкретних прикладів такої зацікавленості можна назвати затримання у січні 2010 р. українською контррозвідкою групи офіцерів російської спецслужби при спробі отримати від громадянина України секретну інформацію [3], затримання на початку 2009 р. співробітниками СБ України трьох громадян України під час спроби скопіювати матеріали проектно-технічної документації військового об'єкта для передачі представнику іноземної розвідки за грошову винагороду [4] тощо.

Оскільки спеціально уповноваженим органом державної влади у сфері забезпечення охорони державної таємниці є Служба безпеки України, яка відповідно до своїх основних завдань зобов'язана брати участь у розробці і здійсненні заходів щодо забезпечення охорони державної таємниці та конфіденційної інформації, що є власністю держави [5, ст. 4; 6, ст. 24], актуальною є проблема дослідження місця і ролі спеціальної служби в системі охорони державної таємниці, а з огляду на те, що Україна є спадкоємцем системи, яка існувала за часів Радянського Союзу, доцільним є дослідження історичних аспектів цього питання.

Виходячи з необхідності врахування історичного досвіду в сьогоденній практиці захисту інформації, у статті проведено порівняльно-правовий аналіз місця спецслужби в системі охорони державної таємниці в радянські часи (друга половина ХХ століття) та в незалежній Україні.

У 2008 р. групою науковців Національної академії СБ України зроблено спробу комплексно висвітлити процес становлення та розвитку системи охорони державної таємниці на території сучасної України в різні історичні епохи [7], вивченням історії створення системи захисту державної таємниці в СРСР займається російський дослідник С. Чертопруд [8]. Однак місце і роль радянської спецслужби в цій системі в роботах названих вчених окремо не розглядались.

Дослідженням компетенції та пріоритетів діяльності СБ України займалися В. Пилипчук та ін. [9, 10], структуру та основні елементи сучасної системи охорони державної таємниці досліджували І. Божков [11], А.Пашков [12]. Проте, зазначені дослідники також не приділяли окремої уваги визначенню місця й ролі спеціальних служб в системі державних органів, покликаних забезпечувати збереження секретної інформації.

Виходячи з викладеного, завданнями статті є: з'ясувати структуру системи державних органів, покликаних організувати діяльність з охорони державної таємниці в УРСР та Україні; дослідити компетенцію радянської та української спецслужб у сфері охорони держтаємниці, особливості їх взаємовідносин з іншими органами державної влади; виявити теоретичну та практичну цінність зазначеного історичного досвіду для оптимізації діяльності державних органів України на сучасному етапі.

Забезпечення функціонування системи охорони державної таємниці (далі – СОДТ) потребує залучення державою відповідних сил та засобів. В СРСР СОДТ була тотальною, тому для забезпечення свого функціонування потребувала значної кількості сил та засобів, за допомогою яких в країні було створено систему взаємодіючих адміністративно-правових режимів, як то: режим секретності; режим протидії іноземним технічним розвідкам; режим захисту державної, військової та службової таємниці у засобах масової інформації; режим в'їзду та пересування іноземців на території СРСР; режим виїзду радянських громадян за кордон; митний, прикордонний, паспортний режим, режими дозвільної системи [7, с. 99].

Основними структурними елементами цієї системи були державні органи, діяльність яких спрямовувалась на забезпечення функціонування СОДТ. У свою чергу система таких органів відповідно до функцій, які вони відігравали в радянській СОДТ, складалася з трьох рівнів: 1) органи, які наділяли певними повноваженнями у сфері охорони державної таємниці інші державні органи (уповноважуючі органи) – партійні органи, вищі органи державної влади та управління; 2) органи наділені міжвідомчими повноваженнями у цій сфері (уповноважені органи) – міністерства, державні комітети та відомства, що мали спеціальну (міжвідомчу) компетенцію з питань захисту інформації, діяльність яких будувалася у централізованому порядку під керівництвом уповноважуючих органів; 3) міністерства і відомства, компетенція яких у сфері охорони державної таємниці обмежувалась рамками своєї галузі управління [7, с. 100].

Характерною рисою першого рівня системи органів, задіяних у забезпеченні функціонування СОДТ, було дублювання функцій законодавчої та виконавчої влади радянськими та партійними органами: відповідно до Конституції СРСР генеральну лінію внутрішньої політики СРСР, в т.ч. і щодо захисту секретної інформації, визначала Комуністична партія Радянського Союзу, в той же час питання забезпечення державної безпеки належали до відома Союзу РСР в особі його вищих органів влади і органів державного управління [13, ст. 14, 126; 14, ст. 6; 15, ст. 6, 73].

Правову основу боротьби з державними злочинами у сфері захисту держтаємниці та створення й функціонування органів, що забезпечували захист секретної інформації, в т.ч. органів державної безпеки, становили акти вищого органу державної влади Радянського Союзу – Верховної Ради СРСР (далі – ВР СРСР) [16, 17].

Всі питання державного управління, віднесені до відання Союзу РСР, вирішував вищий виконавчий і розпорядчий орган державної влади СРСР – Рада Міністрів СРСР (далі – РМ СРСР), яка в межах своєї компетенції направляла й координувала діяльність РМ союзних республік щодо втілення в життя рішень вищих органів державної влади та управління СРСР [18]. До напрямів, за якими РМ СРСР та РМ союзних республік проводили свою діяльність, належало вжиття заходів щодо забезпечення державної безпеки країни [14, ст. 118; 15, ст. 131; 18, ст. 2, 14], а отже, і щодо захисту секретної інформації.

Свої повноваження РМ СРСР реалізувала шляхом видання постанов і розпоряджень на основі і на виконання діючих законів і перевірки їх виконання, РМ союзних республік видавали постанови і розпорядження на основі і на виконання законодавчих актів СРСР і союзних республік, постанов і розпоряджень РМ СРСР [13, ст. 66; 15, ст. 140; 19, ст. 41].

До державних органів другого рівня – органів, наділених міжвідомчою компетенцією у сфері охорони держтаємниці, належали органи державної безпеки, органи, які запобігали поширенню секретної інформації через ЗМІ, органи, які втілювали державну науково-технічну політику, Міністерство оборони СРСР, Міністерство внутрішніх справ СРСР, Держтехкомісія СРСР, Міністерство закордонних справ СРСР, Міністерство зовнішньої торгівлі СРСР, Державний комітет РМ СРСР із зовнішньоекономічних зв'язків, Міністерство зв'язку СРСР, а також ряд інших державних органів та відповідні республіканські органи.

Всі ці міністерства й відомства виконували функції органів державного управління в певних сферах адміністративно-політичної діяльності СРСР. Вони мали право пропонувати відповідні режимні заходи в галузях, підвідомчих іншим міністерствам і відомствам, координували та контролювали їх здійснення, а в ряді випадків давали іншим міністерствам роз'яснення щодо їх застосування. Останні були зобов'язані погоджувати з ними такі заходи [7, с. 100].

Для того щоб встановити місце, яке займали в цій системі органи державної безпеки, доцільно дослідити їх правовий статус.

Конституція СРСР не містила положень, які розкривали б правовий статус органів державної безпеки та інших суб'єктів у сфері захисту секретної інформації. Завдання, функції, повноваження органів держбезпеки, їх місце в системі інших державних органів визначали: 1) директивні вказівки ЦК КПРС у вигляді окремих або спільних з РМ СРСР постанов; 2) постанови РМ СРСР; 3) окремі нормативно-правові акти Президії СРСР [20, 21].

16 травня 1991 р. постановою Верховної Ради СРСР № 2160-1 введено в дію Закон СРСР “Про органи державної безпеки в СРСР”, який вперше на законодавчому рівні закріпив призначення КДБ СРСР, визначив основні напрями діяльності, систему органів держбезпеки Союзу та республік, їх компетенцію [17].

Компетенція органів державної безпеки у сфері захисту секретної інформації визначалась покладеними на них завданнями. Серед основних завдань КДБ при РМ СРСР, визначених Положенням про Комітет державної безпеки при РМ СРСР (затверджене постановою ЦК КПРС і РМ СРСР № 229-102 від 2 березня 1959 р.), захист відомостей, що становили державну таємницю, окремо не згадувався. Ця діяльність проводилась в рамках виконання радянською спецслужбою таких завдань: боротьба зі шпигунською, диверсійною, терористичною та іншою підривною діяльністю іноземних розвідок; контррозвідувальна робота в Радянській Армії, Військово-морському флоті, цивільному повітряному флоті, в прикордонних військах і військах МВС; контррозвідувальна робота на спеціальних об'єктах, особливо важливих об'єктах промисловості і на транспорті; орга-

нізація радіоконтррозвідувальної роботи [22]. Тобто захист державної таємниці розглядався як складова контррозвідувальної діяльності.

Для її здійснення органи КДБ наділялись правами ведення агентурно-оперативної роботи, проведення спеціальних, зокрема оперативно-технічних заходів, перевірок режиму секретності та спеціальної перевірки осіб у зв'язку з їх допуском до секретів або виїздом за кордон [22].

На відміну від Положення, Закон СРСР “Про органи державної безпеки в СРСР” 1991 р. забезпечення збереження державних секретів СРСР відносив до основних напрямів діяльності органів державної безпеки СРСР.

Проведення оперативної діяльності КДБ СРСР у цьому напрямі необхідно було реалізовувати шляхом організації контррозвідувальної діяльності; розроблення і здійснення заходів щодо забезпечення державної безпеки у Збройних Силах СРСР, в Міністерстві внутрішніх справ СРСР і підлеглих йому внутрішніх військах та інших передбачених законодавством Союзу РСР військових формуваннях.

Закон розмежовував сфери повноважень союзних та республіканських органів КДБ. З питань спільного відання КДБ Союзу та КДБ республік повинні були брати участь у розробці та здійсненні заходів захисту державних секретів на об'єктах союзного підпорядкування; брати участь у забезпеченні встановленого порядку в'їзду в СРСР, виїзду з країни і перебування на її території іноземних громадян та осіб без громадянства; розробляти і здійснювати заходи щодо забезпечення державної безпеки на об'єктах оборонної промисловості, атомної енергетики, транспорту, зв'язку, інших об'єктах союзного підпорядкування, в органах внутрішніх справ; брати участь в розробці та здійсненні заходів щодо забезпечення безпеки спеціальних і масових військових перевезень, ліній зв'язку.

На органи державної безпеки республік покладалась обов'язки здійснювати розвідувальну і контррозвідувальну діяльність в інтересах республік і Союзу СРСР; забезпечувати державну безпеку на народногосподарських та інших об'єктах республік, розробляти та здійснювати на них та інших республіканських об'єктах заходи захисту державних секретів; сприяти підприємствам, установам і організаціям у збереженні комерційної таємниці [17].

Для виконання зазначених обов'язків органи держбезпеки наділялись правами: здійснювати негласні оперативно-розшукові заходи, в т.ч. з використанням технічних засобів; використовувати допомогу громадян за їхньою згодою на гласній та негласній основі для виконання покладених на органи держбезпеки обов'язків; з метою припинення розвідувально-підривної діяльності іноземних спецслужб проводити, з подальшим повідомленням прокурора, контроль поштових відправлень, прослуховування телефонних розмов, зняття інформації з технічних каналів зв'язку при наявності достатніх даних, що свідчать про скоєння або підготовку злочину, віднесеного до відання КДБ, у випадку, коли є підстави вважати, що в результаті цих заходів будуть отримані відомості, які можуть стати доказами у кримінальній справі; здійснювати у взаємодії з органами внутрішніх справ оперативно-розшукові заходи для попередження, припинення і розкриття злочинів; залучати за узгодженням з органами МВС їх сили та засоби для проведення заходів забезпечення державної безпеки; здійснювати організацію і контроль за забезпеченням збереження державних секретів СРСР в міністерствах, державних комітетах, відомствах, на підприємствах, в установах і організаціях, органах громадських об'єднань, Збройних Силах СРСР, внутрішніх військах МВС СРСР, інших військових формуваннях [17].

Порівнявши обов'язки, які ставили перед органами КДБ Положення 1959 р. та За-

кон 1991 р., бачимо, що їх коло дещо збільшилося. Розширення спектра розвідувальних спрямувань іноземних спецслужб, яке мало місце з часу затвердження Положення, комплексне використання ними різних методів добування інформації викликали появу протягом цього періоду низки партійних, урядових постанов та розпорядчих документів КДБ, які вносили певні зміни та доповнення до переліку обов’язків, які покладались на органи держбезпеки, та прав, що їм надавались. Більшість з цих змін та доповнень ввійшли до Закону 1991 р.

Наприклад, новим є обов’язок КДБ брати участь у забезпеченні встановленого законодавством СРСР порядку в’їзду, виїзду і перебування на території СРСР іноземців та осіб без громадянства; участь у розробці та реалізації заходів захисту державних секретів. Закон також вперше покладає на органи КДБ обов’язок сприяти підприємствам, установам та організаціям у збереженні комерційної таємниці [17].

В Законі детальніше вписано перелік прав, якими могли користуватись органи держбезпеки для виконання покладених на них завдань, серед яких право на здійснення негласних оперативно-технічних заходів, на здійснення контролю поштових відправлень, прослуховування телефонних розмов, знімання інформації з технічних каналів зв’язку тощо (у Положенні йшлося про проведення “спеціальних заходів” без їх розшифровки) [17].

Окремо слід згадати повноваження органів державної безпеки здійснювати офіційні гласні функції державного управління у сфері захисту секретної інформації.

До введення в дію Закону 1991 р. гласні заходи здійснювались на підставі окремих урядових постанов та інструкцій, аналіз яких дозволяє стверджувати, що протягом 1950-х – 1960-х рр. повноваження органів держбезпеки щодо здійснення офіційних функцій державного управління у сфері захисту секретної інформації полягали у: 1) розробці, затвердженні та введенні в дію за дорученням уряду обов’язкових для виконання всіма міністерствами та відомствами положень та інструкцій, що стосувались питань охорони державної таємниці та режиму секретності; 2) погодженні окремих питань та документів, що стосувались питань охорони державної таємниці; 3) здійсненні офіційного контролю за станом режиму секретності. У 1970-ті рр. з’являються нові форми реалізації повноважень: участь у розробці і проведенні заходів захисту інформації та протидії іноземним розвідкам; методичне керівництво певними видами діяльності державних органів щодо збереження секретної інформації; застосування заходів адміністративного впливу тощо.

Закон СРСР “Про органи державної безпеки в СРСР” до обов’язків КДБ СРСР відносив визначення основних засад діяльності республіканських органів КДБ у сфері захисту державних секретів, сприяння установам союзного підпорядкування у збереженні комерційної таємниці. Республіканські ж органи держбезпеки зобов’язувались брати участь у розробці і здійсненні заходів захисту державних секретів на об’єктах союзного підпорядкування та вирішенні питань, що стосувались охорони держсекретів СРСР, в’їзду та виїзду з країни, прикордонного режиму, митних правил тощо [17].

З числа наданих КДБ прав органи держбезпеки для забезпечення збереження державних секретів могли, зокрема: здійснювати профілактику злочинів, віднесених до їхньої компетенції, офіційно попереджати громадян про неприпустимість вчинення правопорушень; здійснювати організацію і контроль за забезпеченням збереження державних секретів, спеціальних видів зв’язку, шифрувальної роботи, забороняти використання на території СРСР передавальних електронних засобів, які працювали з порушенням встановлених правил; отримувати з державних установ та громадських об’єднань інформацію, необхідну для виконання обов’язків щодо забезпечення державної безпеки [17].

Розглянемо характер взаємовідносин радянських органів державної безпеки з іншими суб'єктами захисту секретної інформації.

У п. 1 “Положення про Комітет державної безпеки і його органи на місцях” 1959 р. зазначалось: “Комітет державної безпеки при Раді Міністрів СРСР і його органи на місцях є політичними органами, які здійснюють заходи Центрального Комітету та Уряду щодо захисту Соціалістичної держави від посягань з боку зовнішніх і внутрішніх ворогів...” [24]. Тобто, незважаючи на те, що КДБ при РМ СРСР входив до системи виконавчо-розпорядчих органів державного управління, за характером діяльності його відносили до політичного органу, а фактичне керівництво ним здійснював відділ адміністративних органів ЦК КПРС.

Статус органів КДБ суттєво змінював Закон СРСР “Про органи державної безпеки в СРСР” 1991 р., відповідно до якого КДБ СРСР був покликаний в межах компетенції здійснювати керівництво у сфері державної безпеки, безпосередньо проводити роботу за основними напрямками діяльності органів державної безпеки та нести відповідальність за забезпечення державної безпеки СРСР, КДБ республік здійснювали керівництво у сфері державної безпеки на території відповідної республіки. Згадки про КПРС текст Закону взагалі не містив [17, ст. 9, 10].

Як державний комітет КДБ СРСР відповідав за стан і розвиток дорученої йому сфери управління – державної безпеки; в межах своєї компетенції видавав акти на основі і на виконання законів СРСР, інших рішень ВР СРСР і її Президії, постанов і розпоряджень РМ СРСР; організовував і перевіряв їх виконання [15, ст. 135].

Здійснюючи управлінську діяльність щодо забезпечення збереження секретної інформації, КДБ діяв як орган державного управління, наділений міжгалузевою компетенцією, вступаючи у правовідносини з іншими державними органами, громадськими організаціями і громадянами.

Таким чином, протягом існування КДБ при РМ СРСР (з 1978 р. – КДБ СРСР) його правовий статус еволюціонував від політичного органу, який здійснював заходи ЦК КПРС та РМ СРСР щодо захисту країни від зовнішніх та внутрішніх ворогів, входив до складу уряду, при цьому будучи підконтрольним і підзвітним ЦК КПРС, до повноцінного органу державного управління, підконтрольного та підзвітного ВР СРСР та РМ СРСР.

У сфері захисту секретної інформації КДБ СРСР поступово набув статусу органу з міжвідомчими повноваженнями щодо нормотворчості, контролю та вжиття заходів адміністративного примусу, не ставши, однак, органом, який визначав і організовував державну політику у цій сфері.

На основі СОДТ, створеної в роки СРСР, вибудовувалась СОДТ незалежної України.

Сьогодні в системі державних органів, які забезпечують функціонування СОДТ України уповноваженими органами є Верховна Рада України (далі – ВР України), Президент України, Рада національної безпеки і оборони (далі – РНБО) України, Кабінет Міністрів України (далі – КМУ).

ВР України визначає державну політику щодо державної таємниці як складову заasad внутрішньої та зовнішньої політики; Президент України видає укази та розпорядження з питань охорони державної таємниці, віднесених до його повноважень; РНБО України координує та контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері охорони державної таємниці; КМУ спрямовує та координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади щодо забезпечення здійснення державної політики у сфері охорони державної таємниці [5, ст. 4, 5].

На відміну від радянської системи, кількість уповноважених органів – органів, наділених міжвідомчою компетенцією у сфері охорони держтаємниці, значно зменшена.

До них можна віднести Службу безпеки України (далі – СБ України), Державну службу спеціального зв’язку та захисту інформації України, Міністерство транспорту та зв’язку України, Державну службу експортного контролю України [6, ст. 2; 23, ст. 3; 24, ст. 4; 25, ст. 4].

Ще однією відмінністю української СОДТ від радянської є наявність спеціально уповноваженого органу державної влади у сфері забезпечення охорони державної таємниці. Таким органом визначено СБ України [5, ст. 4].

Серед завдань, перерахованих у статті 2 Закону “Про Службу безпеки України”, окремо виділено забезпечення охорони державної таємниці. Крім того, збереження секретної інформації забезпечується в рамках виконання Службою завдань щодо захисту економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу країни [6, ст. 2].

Відповідно до Закону України “Про державну таємницю” та інших актів законодавства СБ України розробляє та здійснює заходи щодо забезпечення охорони державної таємниці та конфіденційної інформації, що є власністю держави [5]. Збереженню секретної інформації також об’єктивно сприяє виконання Службою покладених на неї обов’язків щодо здійснення контррозвідувальних заходів з метою попередження, виявлення, припинення і розкриття розвідувально-підривної діяльності проти України; контррозвідувального забезпечення оборонного комплексу, Збройних Сил України, інших військових формувань, дислокованих на території України, енергетики, транспорту, зв’язку, а також важливих об’єктів інших галузей господарства; здійснення профілактики правопорушень у сфері державної безпеки; участь у розробці заходів і вирішенні питань, що стосуються в’їзду в Україну та виїзду за кордон, перебування на її території іноземців та осіб без громадянства, прикордонного режиму і митних правил [6, ст. 24].

Для виконання зазначених обов’язків СБ України наділена відповідними правами, зокрема: подавати органам державної влади, органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам, організаціям усіх форм власності обов’язкові для розгляду пропозиції з питань національної безпеки, у тому числі із забезпечення охорони державної таємниці; одержувати від міністерств, державних комітетів, інших відомств, підприємств, установ, організацій, військових частин, громадян та їх об’єднань дані і відомості, необхідні для забезпечення державної безпеки України, а також користуватись з цією метою службовою документацією і звітністю; складати протоколи про адміністративні правопорушення, віднесені законом до компетенції Служби безпеки України, проводити особистий огляд, огляд речей, вилучення речей і документів, застосовувати інші передбачені законом заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення; проводити гласні і негласні оперативні заходи у порядку, визначеному Законом України “Про оперативно-розшукову діяльність”; здійснювати співробітництво з громадянами України та іншими особами, в тому числі на договірних засадах, дотримуючись при цьому умов добровільності і конфіденційності цих відносин тощо [6, ст. 25].

Проаналізувавши наведені дані щодо організації захисту державної таємниці в СРСР та в незалежній Україні, права і обов’язки КДБ СРСР, УРСР та СБ України у цій сфері, можна дійти висновків, що як за радянських часів, так і в наші дні в забезпеченні функціонування системи охорони державної таємниці спецслужба виконувала і виконує провідну роль.

Так, роль КДБ у радянській СОДТ полягала у виконанні доручених РМ СРСР (УРСР) функцій органу, який організовував, направляв та контролював діяльність щодо підтримки встановленого в країні режиму секретності, значною мірою – режиму протидії іноземним технічним розвідкам, а також виконанні окремих з цих функцій у справі забезпечення інших адміністративно-правових режимів – складових СОДТ.

СБ України, якій згідно із Законом України “Про державну таємницю” надано спеціальний статус уповноваженого органу державної влади у сфері забезпечення охорони державної таємниці, присутня на всіх структурних рівнях СОДТ. Вона має право здійснювати контроль над усіма установами, організаціями, підприємствами, що провадять діяльність, пов’язану з державною таємницею, і відіграє керівну роль у СОДТ [7, с. 135-136].

Особливе місце спецслужби в СОДТ як за часів СРСР, так і в наші дні, можна пояснити тим, що: 1) саме спецслужба покликана протидіяти іноземним розвідкам, діяльність яких, зокрема, спрямована на отримання інформації, в т.ч. секретної, щодо економічного, науково-технічного потенціалу, іншої інформації з обмеженим доступом; 2) спецслужба єдина наділена відповідним інструментарієм для виявлення зазначених загроз секретній інформації, запобігання їм та для моніторингу ефективності вжитих заходів.

Але якщо КДБ СРСР належав до органів виконавчої влади і підпорядковувався уряду (Закон 1991 р.), то статус СБ України в системі державних органів потребує більш чіткого визначення.

Так, в Україні керівництво спеціальними службами, в т.ч. СБ України, здійснюється Президентом України. Контроль за діяльністю спецслужб Президент України здійснює як безпосередньо, так і через очолювану ним Раду НБО України та створювані ним у разі необхідності допоміжні служби [26, ст. 13].

РНБО є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України. До функцій цього органу належать внесення пропозицій Президентові України щодо реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони; координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони у мирний час тощо [27, ст. 1, 3, 5].

Постійний контроль за дотриманням конституційних прав громадян і законодавства в оперативно-розшуковій діяльності та діяльності у сфері охорони державної таємниці органів і підрозділів СБ України здійснюється спеціально призначеними Президентом України посадовими особами [6, ст. 32].

Кабінет Міністрів України впливає на діяльність спецслужб шляхом внесення на розгляд парламенту проектів законів з питань національної безпеки і оборони, правоохоронної діяльності, що потребують законодавчого врегулювання, і прийняття в межах своєї компетенції відповідних рішень; визначення потреби у витратах на національну безпеку; розроблення і внесення на затвердження ВР України загальнодержавних програм у сфері національної безпеки [26, ст. 15].

Таким чином, в Україні керівництво та контроль спецслужбами будується відповідно до президентської форми правління, хоча на відміну від США, де Президент є головою виконавчої влади, Конституція України Президента України до виконавчої влади не відносить.

Відповідно до статті 5 Закону України “Про державну таємницю” СБ України є органом державної влади, але її приналежність до конкретної гілки влади не є достатньо визначеною. Так, згідно з додатком до Указу Президента України від 15 грудня 1999 року № 1573/99 “Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади” СБ України було віднесено до центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом [28], однак Указом Президента від 28 квітня 2007 р. СБ України з переліку зазначених органів вилучено [29].

Як зазначалось вище, в СРСР діяльність щодо охорони державної таємниці направляв та координував Уряд, тому КДБ СРСР цілком логічно вписувався в систему органів виконавчої влади. В Україні роботу міністерств та інших органів виконавчої влади щодо забезпечення здійснення державної політики у сфері охорони державної таємниці спря-

мовує та координує КМ України [5, ст. 5], Державний комітет України з питань державних секретів та технічного захисту інформації, який до 1999 р. мав статус спеціально уповноваженого центрального органу у сфері забезпечення охорони державної таємниці, належав до органів виконавчої влади [30]. Що ж до місця в системі державних органів наступника Держкомсекретів у цій сфері – СБ України, його наукове дослідження залишається актуальним.

Використана література

1. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.03 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
2. Українськими секретними об'єктами зацікавилися іноземні спецслужби // “Політика” від 21.04.10 р. – Режим доступу : [//www.ua.for-ua.com/politics/2010/04/21/151145.html](http://www.ua.for-ua.com/politics/2010/04/21/151145.html)
3. Лаврик А. За лаштунками шпигунського скандалу / А. Лаврик, Б. Буткевич // Тиждень. – № 6/2010. – Режим доступу : [//www.ut.net.ua/art/166/0/3540](http://www.ut.net.ua/art/166/0/3540)
4. Співробітники української контррозвідки попередили спробу незаконної передачі іноземній спецслужбі документів, що містили державну таємницю // Офіційний веб-сайт Служби безпеки України від 10.02.09 р. – Режим доступу : [//www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id](http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id)
5. Про державну таємницю : Закон України (із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 21.09.99 р. № 1079-XIV) // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 49.
6. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.92 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382.
7. Історія охорони державної таємниці в Україні : монографія / [О.В. Ботвінкін, В.М. Шлапаченко, В.П. Ворожко, А.С. Пашков]. – К. : Науково-видавничий відділ Національної академії СБ України, 2008. – 155 с.
8. Чертопруд С. Зарождение и становление системы защиты государственной тайны / С. Чертопруд. – Режим доступу : [//www.agentura.ru/press/cenzura/secret-ussr](http://www.agentura.ru/press/cenzura/secret-ussr)
9. Служба безпеки України : становлення, досвід, пріоритети діяльності / [В.Г. Пилипчук, О.Ф. Белов, Д.В. Веденєєв, М.М. Галамба, В.О. Козенюк]. – К. : НКЦ “Інститут оперативної діяльності та державної безпеки”, 2007. – 192 с.
10. Пилипчук В.Г. Система і компетенція державних органів зі спеціальним статусом у сфері національної безпеки України : монографія / В.Г. Пилипчук, О.П. Дзьобань, В.Я. Настюк. – Х. : Право, 2009. – 196 с.
11. Божков І. Державна таємниця та система її охорони / І. Божков // Провове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні. – 2002. – № 4. – С. 7-10. – (Науково-технічний збірник НТУУ “КПІ”).
12. Пашков А.С. Структура та основні елементи системи охорони державної таємниці / А.С. Пашков : зб. наук. праць Військового інституту Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – 2008. – № 16. – С. 140-147.
13. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик. – М. : ОГИЗ-Госполитиздат. – 1944. – 31 с.
14. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. – К. : Видавництво політичної літератури України. – 1978. – 52 с.
15. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик. – М. : Издательство “Известия Совета Народных депутатов СССР”. – 1978. – 47 с.
16. Об образовании Комитета государственной безопасности при Совете Министров СССР : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 13.03.54 г. // Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР (1938 – июль 1956 гг.). – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1956 г. – С. 95.
17. Об органах государственной безопасности в СССР : Закон СССР от 16.05.91 г. № 2159-1. – Режим доступу : [//www.pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sss0239.htm](http://www.pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sss0239.htm)

18. О Совете Министров СССР : Закон СССР от 5.07.78 г. – Режим доступа : [//www.pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sss3989.htm](http://www.pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sss3989.htm)
19. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. – К. : Українське державне видавництво. – 1945. – 23 с.
20. Пожаров А. КПСС и органы госбезопасности СССР (1953 – 1964 годы) / А. Пожаров // Обозреватель – Observer. – 1997. – № 8 (91). – Режим доступа : [//www.rau.su/observer/N08_97/8_09.htm](http://www.rau.su/observer/N08_97/8_09.htm)
21. Улыбина Т. Правовое регулирование правоотношений в сфере охраны государственных секретов в советский период / Т. Улыбина. – Режим доступа : [//www.law-n-life.ru/arch /117/117_Ulybina.doc](http://www.law-n-life.ru/arch /117/117_Ulybina.doc)
22. Положение о Комитете государственной безопасности при Совете Министров и его органах на местах : Постановление ЦК КПСС и СМ СССР № 229-102 от 02.03.59 г. – Режим доступа : [//www.ru.wikisource.org/wiki](http://www.ru.wikisource.org/wiki)
23. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України : Закон України від 23.02.06 р. № 3475-IV // Урядовий кур'єр. – 2006. – № 68.
24. Про затвердження Положення про Міністерство транспорту та зв'язку України : Постанова КМУ від 06.06.06 р. № 789 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 23. – Ст. 1716.
25. Питання Державної служби експортного контролю України : Указ Президента України від 17.04.02 р. № 342/2002 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 16. – Ст. 858.
26. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави : Закон України від 19.06.03 р. № 975-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 46. – Ст. 366.
27. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 05.03.98 р. № 183/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 35. – Ст. 237.
28. Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України від 15.12.99 р. № 1573/99 // Урядовий кур'єр. – 1999. – № 237.
29. Про внесення змін до Указу Президента України від 15 грудня 1999 року № 1573 : Указ Президента України від 28.04.07 р. № 365/2007 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 32. – Ст. 1282.
30. Про зміни у системі центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України від 26.07.96 р. № 596/96 // Урядовий кур'єр. – 1996. – № 141.

Рецензенти: *І. Авдошин, к.ю.н., доцент,
І. Касперський, к.ю.н., доцент*

~~~~~ * * * ~~~~~